GEORG BRANDES DAGBOGSBLADE FRA EN REJSE I SLESVIG

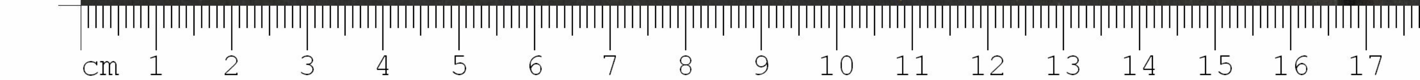

G. Brandes

DAGBOGSBLADE
FRA EN REJSE I SLESVIG

19. Juli - 26. Juli 1860

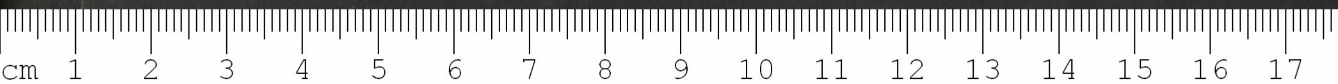

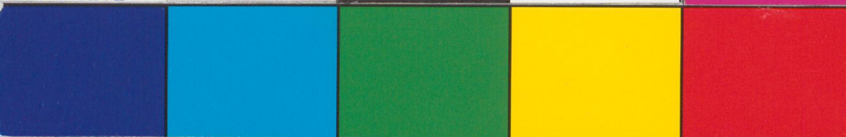

BIBLIOTHEQUE
SAINTE
GENEVIEVE

DAGBOGSBLADE

FRA EN REJSE I SLESVIG

19. Juli—26. Juli 1860

GEORG BRANDES

DAGBOGSBLADE

FRA EN REJSE I SLESVIG

19. Juli - 26. Juli 1860

FORORD OG INDLEDNING VED

HENNING FENGER

BOGHALLEN

FORORD

De dagbogsblade, som her offentliggøres for første gang, stammer fra GEORG BRANDES' *tidligste dagbog, skrevet juni–juli 1860, benyttet af Brandes selv ved udarbejdelsen af Levneds første bind og siden overdraget fru* GERTRUD RUNG, *der i fjor skænkede den til Brandesarkivet på Det kongelige Bibliotek tillige med to andre optegnelseshefter fra Brandes' ungdom: en samling digte fra 1858–59, altså ældre end de i Ungdomsvers optrykte digte, og en fortegnelse over Brandes' læsning fra 1859 til 1866, ialt over 1200 titler.*

Denne nyfundne dagbog ændrer ikke det billede, man har kunnet danne sig af Brandes' ynglingeår, en periode som han i nogen grad selv har søgt at tilsløre i Levned. Den er næsten helt viet hans sommerferiesværmeri for en ung engelsk-dansk pige ved navn Miss Paylor eller Taylor – Brandes' P'er og T'er ligner på det tidspunkt hinanden til forvexling –, vistnok en slægtning til den kendte runolog ved Københavns universitet, professor George Stephens.

Der er ingen grund til at komme nærmere ind på denne affære, der ikke har spillet nogen rolle i Brandes' udvikling. Dens udpræget literære, det vil sige Heine'ske, karakter vil fremgå, når Brandes' dagbøger udgives i den videnskabelige udgave, som de fortjener. De er alt for værdifulde kildeskrifter til belysning af en central periode i dansk åndsliv til for evigt at forblive gemt i Brandesarkivet.

Den smagsprøve, som her offentliggøres med velvillig tilladelse af Georg Brandes' datter fru EDITH PHILIPP, *har imidlertid ingen privat karakter. Det er en*

ved til Dampskibet, jeg var den eneste ombord, [illegible] af [illegible],
men kom de alle, vi fyldte os ved vort [illegible] umagelige Leie, men lod os
lod give vi alle frivillig Afskeed [illegible], undtagen [illegible] Spidsborgerne
og Gen. Meza og gik op paa Dækket, der stod Svend Grundtvig, [illegible]
og flere. Vi kom paa det store [illegible] ved [illegible], [illegible] om det
var endt til [illegible], om [illegible] var født der, [illegible] for-
klang Afskeden om en Bolle Punsch, alle for; Kl. 11 gik Dampskibet
og Punschen kom, en [illegible] ved [illegible] Monrad [illegible] af [illegible] Mon-
sternen var med, han [illegible] den med [illegible] straalende Stemme, jeg i
sit Liv har hørt, vi kom os først paa Dampskibets [illegible], som
paa [illegible], Glassene fyldtes, og medens Lygterne skinner klart
over vore Hoveder, og Skibet hurtigt skar ogsaa til alle Vand,
sang vi de smukke Sange, der skulde vise Angelboernes Hjerter og der
faldt mange begeistrede Ord, om at vi der en [illegible] Afsked til en Fest
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] med for at [illegible] Tid og Mod paa den [illegible],
[illegible] Sletten, om at vi igjen Angelboernes [illegible] Hjerter skulde have
[illegible] til Mændene, Svend Grundtvig [illegible] sin [illegible] [illegible] Majo-
[illegible], festligt i [illegible], men sine [illegible] [illegible] og de

Snesede Strömper for Hænderne, med den hvide gjörst Mathue med den
röd Pjöt dernæst, Hattefilten, den Mand, der efter Slagt ved Oldrisca
betroet sine Venner, at Resultatet havde været meget tilfredsstillende
Certain Herredsfoged Lorentzen, som den blev gjort meget uforskammet tilbads
af og en vis Lagt Rede mer vore Gjæster. Vi drak vort 4 Afskedsglas
kjøbte vore (for Uddeelingen) forgjæves blot til Secunds Mile, var
Bortstilet til Svendborg Sønderborg og kom den Uenige blev selv.

Fredag d. 20de Juli

Fik opstaaende fra Postkontoret, en meget ryddelig, hjælpsom Pige, der straks
bisat ikke var nøden rask over dristeledes, i næste Reiseplads for
brillant Medglemmes og Ansvarlig, der opfordret mig til efter Rectum
at gjøre en Bulstund i Angelen med dem men min Bagage forlindrede mig, sorgen, Hoppede de Rigs og Sande

Rorten for Livet for

Jeg Ungdomsgave med aaben Pande

Over hvad til for Mere trues blev sprængen

og vor som at ogsaa vort Motto paa hele Reisen. Jeg gik
videre til Flensborg, til Mad. Raschs Hotel, fik Hun en Sopha
og bestemt Klæde mig om, adoniserede mig næsten ud af
nye Kjøbenhavns Kunstklæder og gik ugeblat ud, den Sprøjte og Gjen

beretning om en rejse til Slesvig, nedskrevet umiddelbart efter hjemkomsten af den 18-årige stud. jur. Georg Brandes. Vi møder i den en Brandes, løsrevet fra sit hjem, sin familje og sine københavnske venner. Derfor fortæller disse dagbogsblade os kun indirekte om Brandes og hans miljø; til gengæld fortæller de os om 1860'erne og datidens studenterungdom. Der er langt perspektiv i den lille episode, hvor Brandes for første gang stifter bekendtskab med den grundtvigianske ungdom og dens bevidste dyrkelse af det folkelige på det æstetiskes bekostning.

Retskrivningen er i alt væsentligt Georg Brandes' egen. Dog er hans hyppige og private forkortelser løst op, og enkelte tilfælde af en distraherende geografisk stavemåde er ændret, Dybbøl for Dyppel etc. Derudover fremtræder dagbogsbladene i en autentisk form og uden udeladelser af nogen art.

Jeg takker lederen af Det kongelige Biblioteks håndskriftsamling, bibliotekar KÅRE OLSEN, *for velvillig assistance. Samme biblioteks enestående kort- og billedsamling har hjulpet at finde frem til samtidige stik, kort, tegninger og fotografier, således at dagbogen kan fremtræde med i al fald nogen tidsatmosfære. Det har været vor ambition at vise de steder, Brandes passerede, som de tog sig ud, set med datidens øjne.*

Jeg bringer bibliotekar BJØRN OCHSNER *og redaktør* JESPER ENGELSTOFT *en hjertelig tak for uvurderlig hjælp, ikke mindst med dateringerne. Billedunderskrifterne og billedfortegnelsen bagi er udarbejdet af Jesper Engelstoft.*

St. Cloud, november 1957.

HENNING FENGER

INDLEDNING

Man kan bryde ind i fortiden på mangfoldige måder. Der, hvor en almindelig dødelig intet kan se ud over et par flintesten og en hob østersskaller, læser arkæologen en lang og spændende historie om en stenalderboplads og dens levevilkår. Det saneringsmodne hus i Borgergade, der for den forbipasserende blot er en faldefærdig rønne, er for by- og kunsthistorikerne et kostbart stykke 18de århundrede. De ved, hvem der har bygget disse kønne, gamle borgerhuse, og de ved, hvem der har boet i dem. De føler langt ind i hjertet, at det med disse huse ikke blot er skønhed, ædel linjeføring og klassisk kunst, som forsvinder, men at også menneskelige værdier går med i købet.

Thi fortiden er jo ikke en død ting, som ikke kommer os ved. Fortiden rummer værdier så levende og aktuelle som dem, der i dag er i kurs på torvet. Studiet af fortiden er ikke blot en ubegribelig og tidsspildende last. Det har en egen charme, som den udenforstående ikke fatter. Thi hvordan gøre ham begribeligt, at netop kendskabet til det, som var, giver dybde, perspektiv og værdi til det, som er? Når den amerikanske hverdag kan synes så flad og kedsommelig er det just, fordi amerikanerne bevidst

fornægter al fortid og tradition. Historisk sans er for europæeren, hvad rodnettet er for træet.

Literaturhistorikeren kommer intetsteds det svundne tættere ind på livet end i dagbogen og brevet, at sige når disse er nedskrevet uden et lønligt sideblik til en mulig fremtidig udgiver. Kan man undertiden have svært ved at værge sig mod dette indtryk, når man læser den modne Brandes' breve til sit literære følge, så er i al fald hans første dagbog hævet over mistanke i så henseende. Den stud. jur., som fører pennen, skriver kun for sig selv, for at fæstne sine indtryk, mens han endnu kan huske dem. Deraf det frigjorte og ubesværede i stilen, deraf det springende og ufuldstændige i beskrivelserne.

Denne mangel på udførlig redegørelse for de personer, han møder, og de steder, han passerer, er kun en mangel for den, der ikke har fantasi og historisk sans nok til selv at fylde hullerne ud. Det ufuldstændige og flimrende hører jo med til billedet – i dag som for 100 år siden, ja måske mere i dag, hvor tekniken og den evige halsen rundt har gjort os forcerede og nervøse. Alt for omhyggelige beskrivelser vilde have gjort dagbogen for literær, for romanagtig. Selv i dilligencernes tid var en rejse en urolig og forvirrende ting, en hastig revy af mennesker, ansigter, landskaber og byer. Hvad disse mennesker egentlig hed, og hvad de var, husker man lige så lidt som de byer, man har sovet i en enkelt nat, eller de slotte, man flygtigt har besøgt. Man slår sig til tåls med et helhedsindtryk og en eller anden tilfældig detalje, en latterlig eller fornøjelig situation. Dette flimrende, næsten impressionistiske, som er rejselivets væsen og tillokkelse,

Georg Brandes med sine to brødre, den fem år yngre Edvard og den to år yngre Ernst, tegnet i begyndelsen af 1850'erne af David Monies.

har for historikeren større værdi end den med beskrivelser udbroderede rejsedagbog. Det sidste er en selvstændig genre, hvis fortjenester mere ligger i det literære end i det autentiske.

Iøvrigt kunde disse blade fra en Slesvigsrejse været skrevet af hvilkensomhelst kvik student fra hine studenterhovmodets gyldne år. Der er intet i dem, som lader ane den personlighed, som senere skulde sætte sit stempel på en hel tidsalder i dansk åndsliv. Ungdommelig, studentikos, flabet, forfængelig, selvoptaget, følsom, begavet, kvik, sensuel – om hvor mange unge kan man ikke anvende disse adjektiver? Det er jo ynglingeårenes klassiske egenskaber, definitionen på en adolescens.

Hvad der slår en under læsningen af disse snart 100-årige blade er i stedet indtrykket af, hvor stærkt vort liv dog er forandret i de kun 3 generationer, der er gået. Hvilken forskel i miljø, i livsform, i livsrytme, i idealer og ideer og ikke mindst i de sociale forhold!

Jeg tænker ikke på Danmarkskortet og den omstændighed, at Brandes' udflugt væsentligst foregik i en del af Slesvig, som nu er tysk. Også naturen, selve landskabet, har skiftet karakter, hvad man kan se på adskillige af illustrationerne. Byerne er voxet stærkt, og huse er skudt op rundt om, hvor der før var bondeland. Landet opdyrkes nu til sidste kvadratalen, og traktoren er ingen ven af levende hegn, stengærder eller enligt stående træer. Den uberørte natur og den landlige idyl er overalt i defensiven over for den moderne trafik med dens umættelige grådighed.

Datidens rytme var en anden, en ganske anden. Der skal megen fantasi til for overhovedet at leve sig ind i den. Tog og damp-

skibe spillede måske en større rolle end nu, men derudover var man henvist til hestekøretøjer og egne ben. Hvilken livsalig fred i en tilværelse uden biler, knallerter og cykler! Studenten af 1860 styrtede ikke rundt i en storby på scooter, han gik til fods i provinsbyen København, som ikke var større end at alle kendte alle. Drog han bort fra København, så var det enten på den store klassiske dannelsesrejse i Europa, som varede mindst et år, eller også var det på fodtur ud i det danske sommerland, således som Hostrup beskrev det i Eventyr paa Fodreisen. Han vilde gøre store øjne til sin kollega af 1957, der farter Europa rundt på tommelfingeren eller går ombord i et studenterfly til USA. I 1860 havde man tid, god tid, masser af tid, og man rejste som dannede mennesker, der ikke kunde drømme om at lade et slot eller en historisk mærkværdighed uset. Livsrytmen var en anden, thi man kendte ikke farten som passion, som sygdom, og ikke rastløsheden som symptom på denne sygdom.

Endnu større end forskellen i tempo er forskellen i social stilling. Studenten anno 1860 var endnu herre i åndernes rige og følte stærkt sin egen betydning. Han var en udvalgt, et medlem af landets åndelige overklasse, hvis kald det var at lede folkets brede masser, men vel at mærke på en sådan måde, at folkets sociale tarv kom efter åndslivets. Når disse fodrejsende studenter drog rundt i Danmark, nedlod de sig til samtaler og skæmt med bønderkarle, krokoner og opvartningspiger. De betragtede dem nok som mennesker, men som mennesker af en anden kategori end de selv. Studenten af 1957 har forlængst aflagt denne uklædelige nedladenhed. Han er måske selv søn af en husmand eller

Georg Brandes fotograferet ca. 1860. Er det Heine-tilbederen, den dæmoniske himmelstormer, der sidder her, eller er det det nye medlem af den Nutzhornske bande, som blev hans åndelige redning? Formentlig det sidste.

arbejder, og han ved kun alt for godt, at ingen klasse, ingen stand i den grad er faldet ned ad den sociale og økonomiske rangstige som just den akademiske. Over for organiserede og højttalende landmænd, arbejdsgivere og arbejdere står embedsmændene i deres stadigt mere tyndslidte blå tøj og er alt for pæne til at organisere sig og sætte hårdt imod hårdt.

Studenterne dengang havde andre idealer end i dag. Vi befinder os i nationalismens store tid, hvor den sejrrige første slesvigske krig havde fyldt sindene med en forståelig stolthed og en ganske ufornuftig følelse af overlegenhed. Danmarks og Nordens sag var hellig, ukrænkelig, uovervindelig. Det forenede Skandinavien skulde vise den undrende verden, hvor kulturen og verdensånden havde hjemme. Det er i den nationale sags tjeneste, at et hold københavnske studenter og kandidater sommeren 1860 beslutter at deltage i en folkefest med det formål at styrke det sparsomme danske element i det overvejende tysksindede Angeln. Man for dog lempeligt frem. Al nationalliberal eller skandinavisk propaganda var bandlyst: den kunde jage de endnu vaklende over i den tyske lejr. Derfor ingen taler fra København og intet ord om Nordens herlige sag. Studenterne skulde ved deres sang og personlige nærværelse gøre reklame for Danmark. Man glemmer undertiden, at Brandes i sin ungdom var glødende patriot og skandinav. Siden blev han talsmand for den europæisering og den kosmopolitisme, hvori også vor tids akademiske ungdom ser et større og sandere ideal.

Dog, den dybestliggende forskel mellem datidens og nutidens student skal næppe søges i det sociale eller det nationale. Den er

snarere at finde i det dannelsesideal, som i 1860 havde magt over sindene på en måde, som man i dag vanskeligt gør sig klart. Den gang stræbte man efter den almene dannelse i dette ords videste forstand, den som Goethe og Heiberg symboliserede; i dag lever og føler man sig som specialister, der kun med dårlig samvittighed beskæftiger sig med andet end det faglige. Vi ved vel i dag besked om mange områder, som var ret ukendte for 100 år siden. Angelsaxisk literatur, orientalsk kunst og gammel musik for blot at tage nogle exempler er takket være moderne bogtryk, reproduktion og grammofonplader kommet inden for rækkevidde, også økonomisk. Vi har nok flere åbne vinduer i vore intellektuelle huse, mere udsigt. Men har vi samme solide fundament som vore oldeforældre, for hvem den græsk-romerske antik, den goethe-schillerske Weimarhumanisme og den danske guldalder var de tre store dannelsesområder, der naturligt sammenholdtes af det stærke klassiske islæt?

Jeg tror det ikke.

Af disse tre kilder øste man livet igennem. Man opnåede derved et åndeligt fællesskab, som vi må misunde dem. Hvad man tabte udadtil, vandt man indadtil. Man betalte en vis pris af bornerthed og manglende udsyn, men man opnåede en dannelse, som var ægte og dyb, og som gennemsyrede hele personligheden. For 100 år siden var man ikke specialist med spredte og tilfældige kundskaber uden for sit snævre fagområde. Man var eller bestræbte sig for at være personligheder, hvis dannelsesområder hang naturligt sammen, og man så et ideal i det helstøbte menneske, der var et i tanke, følelse, handling og liv. Dette fælles ideal bevirkede,

at man forstod hinanden bedre dengang og havde lettere ved at udvexle tanker og meninger.

For Brandes var kravet om en stærk og hel personlighed højst aktuelt i sommeren 1860. Han var i sine sidste gymnasieår kommet ind på en betænkelig bane, og en række hede og farlige venskaber i hans rusår 1859–60 i forbindelse med en overdreven nydelse af Heine var nær ved at slå ham ud af kurs. Han indbildte sig at være et dæmonisk overmenneske, hvis vej mod stjernerne gik over knuste menneskeskæbner. Venner, beundrere og kvinder var ham blot midler til den selvudfoldelse, som var hans væsens ret og kærne. Man finder i dagbogen spor af denne dæmoniske poseren i Brandes' omtale af de unge piger, han møder, og af de beundrere, han spejler sig i.

Han følte dog godt, at han var kommet for langt ud i selvspejling og selvoptrevling. Efter rusåret blev det ham en nødvendighed at bryde med de dæmoniske venner. Efteråret 1859 havde han truffet den klassiske filolog *Frederik Nutzhorn*, som gav navn til den Nutzhornske bande, hvis kendteste medlemmer var kunsthistorikeren Julius Lange og teologen Jens Paludan-Müller. Ved dette første møde brød Brandes sig ikke om Nutzhornianerne, hvem han fandt magelige, flegmatiske, næsten træge. De har nok også stilfærdigt ladet ham mærke, at hans type ikke rigtigt hørte til hos dem.

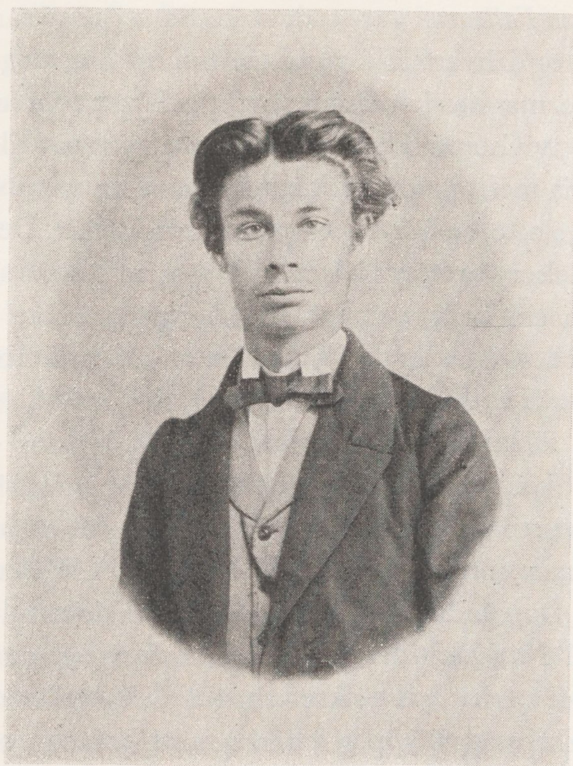
Efterhånden som hans farlige venskaber beredte ham den ene ydmygelse efter den anden, kom Nutzhornianerne til at stå i et mere tillokkende lys. Her var solide venner af en mere stabil karakter. På dampskibet »Diana« i Korsør traf han familjen

Nutzhorn, *Heinrich Nutzhorn*, den senere kendte komponist, *Frederik*, som han kendte og siden sluttede varmt venskab med, og broderen *Ditlev Nutzhorn*, der ikke i egentlig forstand hørte med til banden. Brandes kom til at sætte stor pris på ham, selvom de ikke var enige om Bjørnson, der i den tidligt afdøde Ditlev havde en af sine første og varmeste danske beundrere. Dette møde med Nutzhornerne har utvivlsomt bestyrket Brandes' ønske om helt at slutte sig til banden, hvor han i september samme år blev endelig »optaget«.

Andetsteds fra ved vi, at også Brandes' skolekammerat *Ludvig David*, der ikke nævnes her, var med; han var en søn af finansminister C. N. David. Om den Ricard, der nævnes på dagbogens første side, er digteren *Christian Richardt* er svært at sige; man tog det ikke så nøje med bogstaveringen den gang. Ellers har det mest prominente medlem af det ikke store studentertog været *Svend Grundtvig*, der allerede da var begyndt udgivelsen af Danmarks gamle Folkeviser.

Brandes havde mere at gøre med et par af deltagerne, som begge senere fik et vist navn i København. I Levned omtaler han dem ret overlegent, men dagbogen viser, at han dengang hyggede sig udmærket i deres selskab. Den ene, Borup, er identisk med den meget konservative borgmester *Ludvig Chr. Borup*, der i modsætning til Brandes nåede at få en gade opkaldt efter sig. Han var 6 år ældre end Brandes, cand. jur. fra 1859 og var netop blevet ansat som assistent i indenrigsministeriet.

Den anden var den Falkmann, hvem Brandes altid siden tildelte en fremtrædende plads blandt sine »ærede Hadere«. *Adolph*

Den rettroende nationalliberale studenterforeningsmand,
den begejstrede tilhænger af Skandinavismen - Georg Brandes, fotograferet ca. 1863.

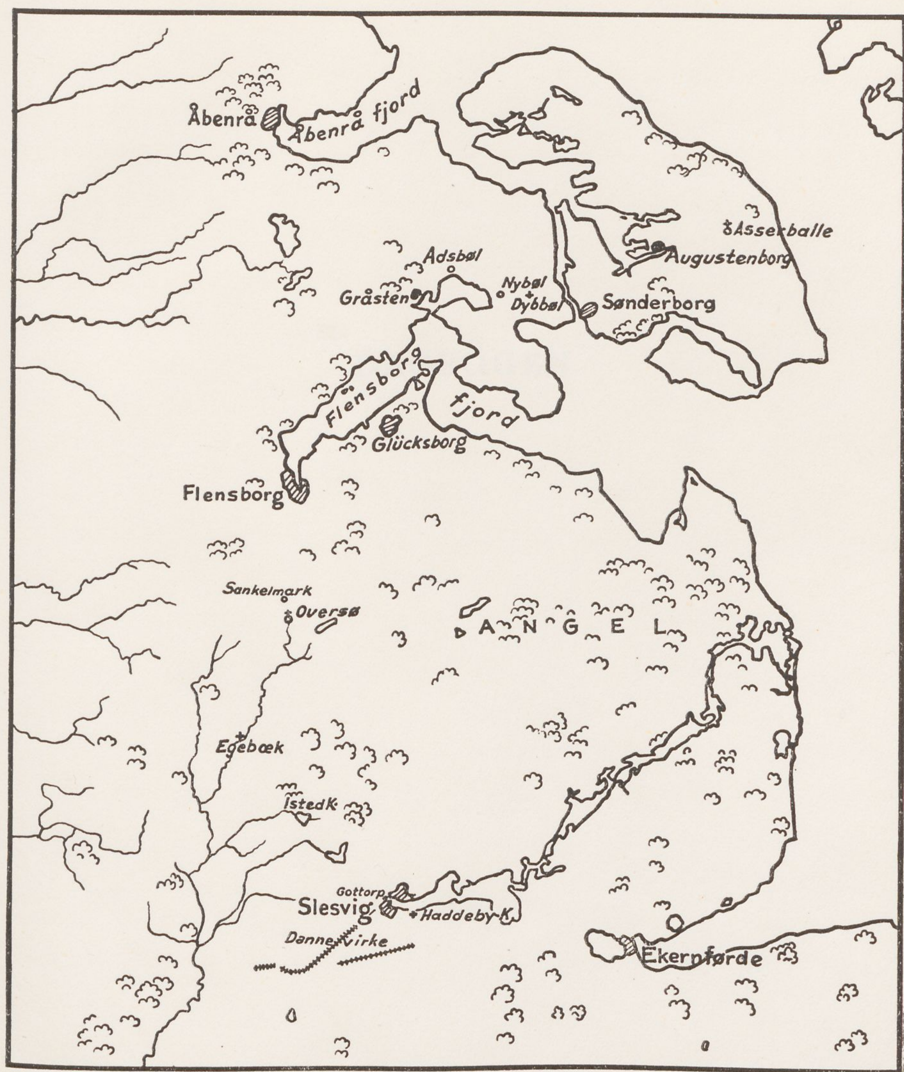
Nicolai Petersen Falkmann var student fra Sorø i 1856 sammen med Schandorph og i hvert fald cand. phil. Om han nogensinde fik den æstetiske magisterkonferens, hvormed han senere smykkede sig, er mere tvivlsomt. Han knyttedes i 1860'erne til Illustreret Tidende, hvis mest anvendte medarbejder han var med speciale i kongehuse, slotte, småartikler og småanmeldelser. De store æstetiske anmeldelser varetoges i årene 1867–70 af Brandes, der aldrig brød sig om sin kollegas noget bryske væsen. Han gik faktisk Brandes i bedene med sine to artikler om Henrik Ibsen, thi de tryktes allerede 27 januar og 2 februar 1867, altså tre kvart år før Brandes i Dansk Maanedsskrift slog til lyd for den norske dramatiker. Skønt der naturligvis er himmelvid forskel i kvaliteten, så er det dog strengt taget Falkmann og ikke Brandes, som har æren af at have introduceret Ibsen i Danmark. Falkmann skrev samtidig til Dagbladet og Fædrelandet, mest om musik; senere kom han til Nationaltidende, hvis literatur- og teaterside han redigerede. Han har selv sikret sin udødelighed ved om Gengangere at skrive de hyppigt citerede ord, at man måtte ønske stykket »anbragt i den Kalkgrube, hvor Sligt alene hører hjemme«.

Anderledes interessant er unægtelig den skildring Brandes giver af sit møde med den grundtvigianske studentertrio Baagøe-Nørregaard-Trier. Brandes traf senere gentagne gange *Jens Nørregaard* i København. »Jeg kan ret ærgre mig over en Person som Grundtvigianeren J. Nørregaard« skriver han september 1864 i sin dagbog. »Han er en langt bedre Atheist end jeg. Jeg er så melancholsk som var jeg en Christus, han så livsglad som var han en ærlig Atheist«. Intet tyder på, at han senere har krydset *Ernst*

Triers eller *Christoffer Baagøes* veje, men han var iøvrigt en god bekendt af den jødiske familje Trier i København, var ven med pædagogen Herman Trier. Beskrivelsen af de tre grundtvigianske studerende, der alle siden på så storartet vis førte højskoletankerne ud i livet, viser hvor stærkt et tag Grundtvig havde i tidens unge akademikere; af Brandes' venner var i al fald Jens Paludan-Müller nærmest for grundtvigianer at regne. Hvordan hans kreds iøvrigt så på denne meget ordrige retning turde fremgå af Langes kommentar, da Brandes ved hjemkomsten berettede om sine nye grundtvigske fæller: »Brave folk, der bærer deres Hjerter i Knaphullet som Dekoration«. Den store anstødssten var den grundtvigske folkelighed, som Brandes her for første gang gjorde personligt bekendtskab med. Det var nyt for ham at træffe unge, der for hans egne sværmerier, Paludan-Müller og den Heibergske formskole, foretrak Grundtvig, Hauch og Ingemann just fordi disse digtere var folkelige og ikke blot æstetiske.

Den gode Madam Eselbach havde mere ret, end hun selv anede, da hun modtog de 4 sultne studenter med ordene: »Das ist ja das junge Dänemark«, thi det blev grundtvigianismen og brandesianismen i disse ords videste, også politiske betydning, som i årtierne efter 1864 førte Danmark ud af den gamle enevældes traditioner og ind i det moderne demokrati, hvorunder vi nu lever. Thi indtil socialdemokratiet organiserede den danske arbejderbevægelse var det de grundtvigske venstrebønder og den radikale brandesianske byintelligens, som i samarbejde og konkurrence repræsenterede fremskridtet og frigørelsen i dansk åndsliv og politik.

En række af de øvrige, flygtigt omtalte personer har jeg ikke uden videre kunnet identificere, har heller ikke fundet det særlig påkrævet, da det højst kan have en perifer personalhistorisk interesse. Det afgørende ved disse dagsbogsblade ligger andetsteds. De tegner et billede af Georg Brandes som 18-årig yngling med en glubende appetit på livet og en uklar følelse af at stå på et vendepunkt i sin åndelige udvikling. Først og fremmest giver de et tidsbillede af en umiskendelig ægthed, et glimt af det danske sommerland i juli 1860 med strålende sol, silende regn og med skyerne drivende hen over Dybbøl og Als – dér hvor landets skæbne få år efter skulde afgøres.

Kort over den del af Slesvig, som Brandes besøgte på sin tur.

DAGBOGEN

Fredag den 27de Juli Kl. 2½

For Djævlen! Jeg maa skynde mig at faae den Dagbog færdig. Jeg begynder da med Reisen.

Torsdag den 19de Juli

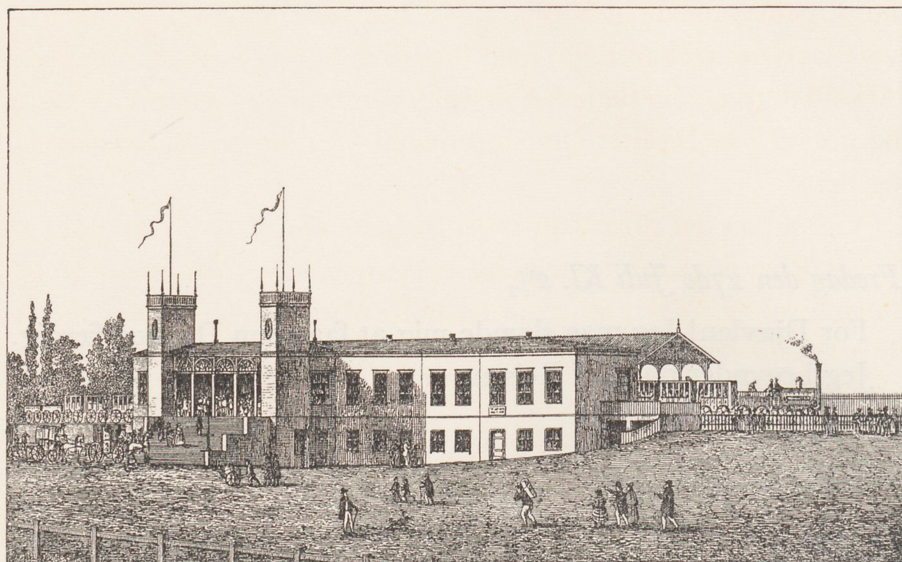
Aften Kl. 6 gik jeg i stærk Regn til Jernbanen, Miss Taylor var den sidste jeg saa her i Kjøbenhavn, hun saa mig ikke.

Paa Jernbanen var der kun faa Studenter, vi kom i en Coupée sammen, jeg kjendte ingen uden Withrup. Kochs Forlegenhed, Oldenburgs Befalinger ikke at drikke sig fuld, ikke at holde politiske Taler, hemmelig Beklemthed for Modtagelsen, Tydskheden, værre end det første Tog til Stockholm, Ricard kom, vi saa Mosekonen brygge, fortalte Anecdoter (General Staben), Hansen cand. jur., saa Ernst Trier og Nørregaard, gider ikke skrive, vil skrive mere storslaaet eller opsætte det. Det faaer at være.

Aften Kl. 9¾.

Jeg faaer ikke Ro til at arbeide før jeg faaer dette Regnskab med mit fremtidige Jeg opgjort.

Jeg standsede ved at vi, efterat Regnen var ophørt, ankom til Korsør. Vi styrtede ned til Dampskibet, jeg var den anden om-

Fra Vesterbros Passage ser man her mod Københavns første banegård (1847-1864), hvor rejsen til Slesvig startede. Banegården lå, hvor den nuværende hovedbanegård ligger med facade mod Frihedsstøtten.

bord, bemægtigede os Sophaer. Nu kom de alle, vi frydede os ved vort lave umagelige Leie, men lidt efter lidt gave vi alle frivilligt Afkald derpaa, overlode det til Spidsborgerne og General de Meza og gik op paa Dækket, der stod Svend Grundtvig, Nutzhornerne og flere.

Vi saa paa det store Taarn ved Korsør, disputerede om det var rundt eller firkantet, om Baggesen var født der, Heinrich Nutzhorn foreslog Afstemning om en Bolle Punch, alle *for*. Kl. 11 gik Dampskibet og Punchen kom. En Rus ved Navn Monrad, Søn af Ministeren, var med, han havde den mest pudsige, skrattende Stemme, jeg i mit Liv har hørt.

Vi leirede os først ved Damekahyttens Skyligt, saa paa Herrernes, Glassene fyldtes, og medens Stjernerne skinnede klart over vore Hoveder, og Skibet hurtigt skar igjennem det stille Vand, sang vi de smukke Sange, der skulde røre Angelboernes Hjerter og der faldt mange begeistrede Ord, om at vi, der nu toge afsted til en Fest, snart maaskee vilde komme med for at ofre Liv og Blod paa den samme Slette, om at vi gjennem Angelboernes Kvinders Hjerter skulde bane os Vei til Mændenes, Svend Grundtvig hviskede sin Tale.

De Meza der sad, forstyrret i sin Nattesøvn, med sine hvide Handsker og de krusede Strimler for Hænderne, med den hvide og røde Nathue med den røde Fjer dernede i Kahytten, den Mand, der efter Slaget ved Fridericia betroede sine Venner, at résultat'et havde været meget satisfactorisk. Certain! Herredsfoged Lorentzen, som der blev gjort megen ufortjent Stads af, og en vis Captain Recke vare vore Gæster. Vi drak næsten

Træsnit af Korsør havn. Til venstre ses bastionen med det middelalderlige fæstningstårn, magasinbygningen og kommandantboligen.

til Solopgang, søgte saa (jeg idetmindste) forgjæves blot eet Secunds Hvile. Saa Indløbet til Svendborg, Sønderborg og kom saa hurtigt til os selv.

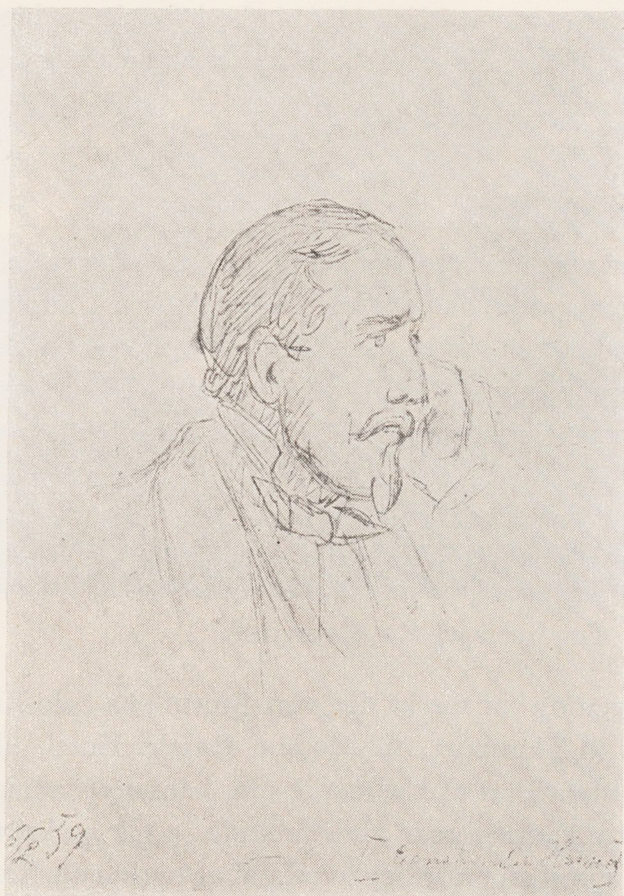
Fredag den 20de Juli

Fik efterhaanden flere Folk ombord, en ung nydelig, tydsk Pige, der øiensynligt ikke var videre væk over Danskheden. Vi naaede Festpladsen. Flere, deriblandt Nutzhorns og Grundtvig, der opfordrede mig til efter Festen at gjøre en Fodtour i Angeln med dem, men min Bagage forhindrede mig. Sangen

I alle de Riger og Lande
Hvorhen jeg i Verden foer
Jeg kjæmped med aaben Pande
For hvad jeg for Alvor troer

blev afsungen og var saa at sige vort Motto paa hele Reisen. Jeg gik videre til Flensborg, til Madam Raschs Hotel, fik kun en Sopha og Lov til nu at klæde mig om, adoniserede mig, navnlig med mit nye kjønne brede Halstørklæde og gik nyskabt ud. Den Opsigt jeg gjorde foranledigede mig til at bytte min Kaskjet med min Straahat. Jeg gik til Boghandler Sundby, Onkel Sachs havde ladet mig bringe en Hilsen til, han gjorde intet for mig. Saa igjen ud til Dampskibet, hørte om den Bayreis'ske Skandale, tog saa ud til Festen; ikke videre opbyggelig tilmode.

Efter adskillige Uheld med Landgangsbaadene kom vi endelig iland, fandt de andre, fik ved Hjælp af Peter Skau, en Søn af

Folkemindeforskeren Svend Grundtvig (1824-1883), tegnet i 1859 af Constantin Hansen.

Laurids Skau, som jeg gjorde Bekjendtskab med paa Dampskibet, og en Anden Adgang til Festmaaltidet. Kl. 2 begyndte Talerne (den naragtige Knegt med Næsen i Veiret, Grovsmeden med Krukken og Potterne og Hankene, Laurids Skau's djærve Taler), vi gik saa ned til Carousellen og op til Festmaaltidet, der var simpelt men meget livligt. Derefter gik vi nogle Gange rundt om Pladsen i Procession og sang, nogle tydske Sangerinder coquetterede svært med mig, jeg var ogsaa sikkert den eleganteste af de Tilstedeværende. Dandsen begyndte, jeg dansede med en ret nydelig Pige, den melancholsk elendige Kropkunstner, der var til at grine sig ihjel over.

Jeg saa Frøken Schmith iblandt Damerne, gik hen og engagerede hende, hun var saa smuk, at jeg vilde forsøge min Lykke; hun bad mig tale Tydsk, jeg gjorde det, det gik fortræffeligt, hun negtede at have nogetsomhelst mod de Danske, det faldt hende blot vanskeligt at forstaae Sproget, jeg var naturligvis for galant til ikke at opofre hele min Patriotisme, det blev tilsidst meget venskabeligt mellem os. Jeg skal huske hende naar jeg kommer igjen, hun var hos Madam Rasch, hvor jeg talte Noget med hende igjen næste Morgen, man sagde Gouvernante for hendes Børn.

Som jeg var mest forlibt i Frøken Schmith og allernødigst vilde fra Dandsepladsen, kom der Bud fra Oldenburg, om ikke Studenterne vilde samle sig under et Træ. Grumme nødigt og ærgerligt adlød jeg. (Dog jeg maa fortælle en Episode, jeg har glemt. Da vi stod paa Dækket ved Korsør, var der blandt Studenterne een, hvis Ansigt forekom mig bekjendt, jeg sagde ham det. Hans

Navn var Petersen, sagde han med et Anstrøg af et Smil, han troede det var en Phrase, jeg sagde til Indledning. Jeg pinte min Hukommelse for at finde, hvor jeg kunde have seet ham, tilsidst syntes jeg jeg havde fundet det, det var paa et Bal hos en Frøken Krebs, et Skolebal, hvor jeg var som Dreng. Jeg sagde det, og det slog til, jeg er ikke lidt stolt deraf.) – Da vi kom sammen fik vi at vide, at vi skulde gjøre en smuk Spadseretour, Angelboerne og en Del af Damerne sluttede sig til os, og vi gik i Sandhed en deilig Tour, jeg gider ikke mere.

Den 28de Juli Kl. 5$^3/_4$.

Gid jeg endelig kunde blive færdig, skjøndt forstyrret bliver jeg i eet væk.

Jeg standsede ved Touren, Angelboerne sang deres Sange for os, det lød ret charmant, »Mädchen ruk, ruk, ruk bei meiner grünen Seite« og flere. Vi hvilte paa en stor deilig grøn Plads, det saa herligt ud, naar man stod nede og saa det hele Selskab styrte ned ad en eller anden høi skovbevoxet Bakke. Jeg fik Borgmester Finsen under Armen. Han kjendte Onkel Ludvig og bad mig hilse ham, i det Hele fik jeg mange Hilsner til ham.

Da vi kom tilbage fra Touren, ledte jeg frygteligt efter Frøken Schmith, hun sad i et Telt og spiste Is som Captain Andersen som den galante Mand tracterede de dansende med, til hele Familien. Jeg gik ind og tog ogsaa Is. Men han blev siddende der, jeg gik ned og dandsede og kom igjen, han sad der endnu, og da han endelig kom ud, spadserede de og Captainen i Hælene paa dem, tilsidst tog de hjem uden at jeg fik talt med dem.

Det var imidlertid blevet sent. Lamperne tændtes nede ved

Om bord på dampskibet var også general Christian de Meza, den gamle general der fire år senere skulle give ordren til rømning af Dannevirke. Med sine bemærkninger om hans påklædning hentyder Brandes til en af generalens særheder - hans store forfængelighed.

»Så indløbet til Svendborg ...«. Kun med disse få ord fortæller dagbogen, at dampskibet passerede Svendborg. Herover et træsnit af færgebroen ved Svendborg. På den anden side af Svendborgsund ses husene i den lille fiskerby Vindeby og til højre på højderne i baggrunden ses Bregninge kirke.

Dandsepladsen og jeg gik derned. Jeg fik en ung Pige at dandse med, under Dandsen klyngede hun sig stadig tættere til mig, jeg blev beruset, trykkede hende ind til mig og dandsede bestandigt, mine Sandser brusede, og bestandigt reflecterende, for ved Forstanden at vinde Herredømmet over dette Forunderlige at hun saa pludseligt og sympathetisk hengav sig, viklede jeg mig tilsidst af hendes Arme og gik hurtigt bort.

Jeg saa lidt paa Fyrværkeriet, min Stok havde jeg givet til en Student mens jeg dandsede med hende, han var borte. Endelig fandt jeg ham, han havde selv dandset og givet Stokken til Sundby. Jeg gik igjen ned til Dandsepladsen, dandsede paany (den unge Pige, der afværgede, at man lagde Haanden om Livet paa hende). Saa hvorledes en ækel Flensborger Flab bestræbte sig for at forføre en ung kjøn Pige, der stadigt gjorde mindre Modstand.

De voldsomme Anstrengelser, idet jeg efter en gjennemsviret og gjennemvaaget Nat, havde tilbragt en Dag paa Reise og en Aften med Dands, desuden de berusede Sandser og min fuldkomne Ensomhed (jeg havde i et Par Timer ikke seet nogen Bekjendt) gjorde at jeg var aldeles fortumlet; hvert Øieblik faldt jeg ligesom sammen, og naar jeg slog Øinene op igjen, syntes det mig som en Drøm at jeg stod her inde paa den mørke Plads, der var oplyst af flammende Lamper, mens Fyrværkeriet spruttede rundt omkring mig.

Endelig saa jeg nogle Studenter, de stode omkring nogle brændende Begkrandse, i hvilke en gammel Angelbonde holdt Ilden vedlige, og sang vore Sange. Det var smukt og høitideligt. Den

gamle Bonde var aldeles væk, Taarerne stode ham i Øinene, han gik omkring og trykkede enhver i Haanden og takkede.

Nu sagde jeg: Lader os gaae til Skibet for ikke at komme forsent. Det gaar ikke endnu var Svaret. Hvilket Skib mener De ellers? Diana. Ja, men det venter *vi* ikke paa. Nu fik jeg Skræk i Blodet, jeg styrtede ned ad Veien for at komme tidsnok, Klokken var 12, dog det havde ingen Fare, paa en Baad satte vi ud til Skibet; jeg gik ned, kastede mig paa en Sopha og sov som en Sten næsten til Kl. 2.

Gik iland med en Del Studenter af hvilke jeg næsten ingen kjendte (det var Nørregaard, Baagøe og flere). Jeg var yderst mismodig, hvad skulde jeg gjøre, det retteste var formodentlig at tage hjem imorgen tidligt, hos de andre fik jeg ingen Trøst.

Jeg traf endelig paa Hotellet certain Topsøe, en Fætter til Bæstet, som sagde at der var nok der imorgen vilde til Slesvig, og jeg kunde let faae Selskab, han havde gjort Aftale med flere. Jeg gik op i Festsalen, hvor jeg havde en Sopha. Borup, som jeg dengang endnu ikke kjendte, kom ogsaa derind, desuden Pastor Feilberg og hans Søn. Jeg sov til Kl. 5 næste Morgen.

Løverdagen den 21de Juli

Jeg vaagnede og talte med Feilberg. Derpaa, da jeg stod op, med Borup, vi aftalte at reise sammen, han skulde desuden reise sammen med Falkmann. Vi gik ned, jeg skrev noget Sludder hjem, mens Captainen drak sig en Sopken.

Telegraphist Poulsen, der havde lovet at vise os Byen, kom, vi

RASCH'S HOTEL

FLENSBORG

Nørretorv

Dette smukke Hotel, beliggende i Nærheden af Dampskibsbroen og Banegaarden, er forsynet med al mulig Comfort, som varme og kolde Bade til enhver Tid, Equipager etc. etc., til de ærede Reisendes Beqvemmelighed ere Hotellets Vogne tilstede ved de forskjellige Banetogs og Dampskibes Ankomst, og tillader Undertegnede sig paa det Bedste at anbefale dette sit Hotel.

Unterzeichneter erlaubt sich dieses sein schönes in der Nähe der Dampfschiffsbrücke und des Bahnhofs belegenes Hotel bestens zu empfehlen. Dasselbe ist mit allen möglichen Comforts, als warmen u. kalten Badern zu jeder Zeit, Equipagen etc. etc. versehen, auch sind die Wagen des Hotels bei Ankunft der verschiedenen Bahnzüge und Dampfschiffe, zur Bequemlichkeit der geehrten Reisenden zugegen.

Nordermarkt

This fine Hotel situated in the vicinity of the steamers bridge and railroad station is provided with every kind of comfort, as warm and cold bathes, every time, equipages etc. etc. also the carriages of the Hotel will always be ready for the use of the honored travellers on the arrival of the different trains and steamboats, the undersigned therefore begs leave to recommend his Hotel in the best manner

J. J. RASCH.

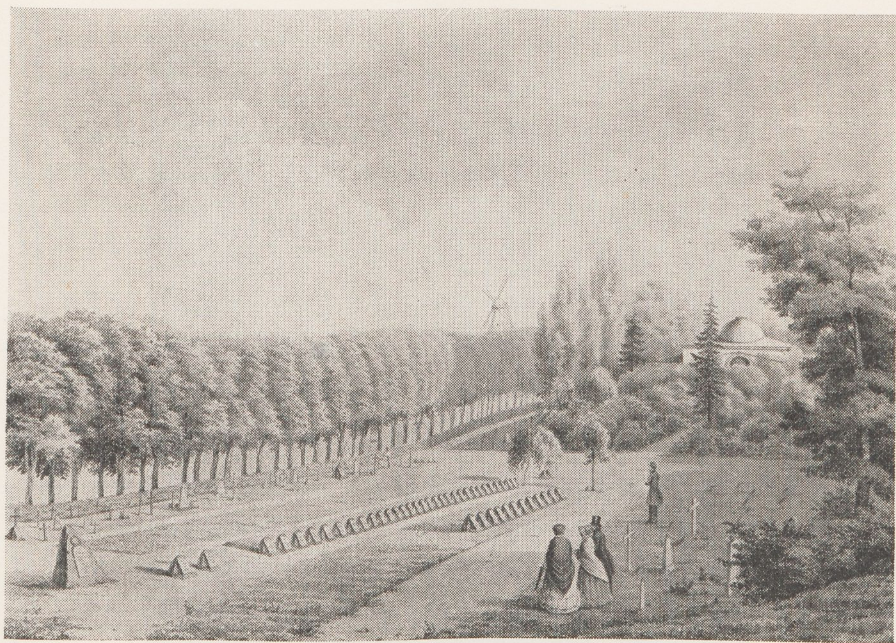
Plakat for Rasch's Hotel på Nørretorv i Flensborg. 1850'erne.

lagde vor Plan paa Falkmanns Værelse under Regnen, mens han skrev sit Referat til Bille, som jeg saa igjennem, gik saa og saae de mærkelige gammeldags Huse i Byen med Gavlen mod Gaden og de fremspringende Canapéer, saae saa Udsigten fra Bellevue og Flensborg Kirkegaard, hvor der var meget at see (Silkebaandene paa Gravene).

Saa gik vi tilbage, fik fat i Falkmann der imens havde skrevet sit Referat færdigt, spiste, bestilte Værelser i Postholderiet til den næstfølgende Nat, da Rasch var for dyr, og toge afsted med Jernbanen til Slesvig. – (Saa, nu skal jeg følge Fader til Jernbanen, han vil over Hals og Hoved til Paris.) – Gjorde Bekjendtskab med en smuk slesvigsk Student Eggers. Jernbanen sikkert den usleste i Verden, maatte tage Tilløb for at komme op ad en Bakke, men den kom ikke over den, den gik da tilbage. Betjentene sprang ud af Coupéerne og skjød bag paa, det var den latterligste Situation af Verden, vi kom tilsidst over.

Nogle Tilstedeværende, Ernst Trier, Nørregaard og Baagøe, havde i Sinde at stige ud ved Stationen Egebæk for at komme til Isted, da jeg troede at det kun vil blive en Tour paa et Par Timer. Ved Egebæk sprang jeg da ud af Vognen tilligemed Ernst Trier, Nørregaard og Baagøe.

Jeg var ikke fortrydelig over at have gjort disse 3 Menneskers Bekjendtskab, hver for sig kraftige aabne prægtige Naturer af samme Race. Alle Følelsesmennesker, alle tilbedende hinanden, Ernst Trier sikkert den mest begavede, fuld af Varme og Inderlighed, venlig og aaben mod en Fremmed, Nørregaard, Tusindfryd som han kaldtes, mere indtagende end nogen Anden, men

I Flensborg besøgte Brandes kirkegården, hvor han også har set gravstedet for halvtreds faldne i slaget ved Isted den 24. og 25. juli 1850, for hvilket ti-årsdagen netop højtideligholdtes. Her findes blandt andet general Schleppegrells og oberst Læssøes grave.

Georg Brandes stiftede på turen bekendtskab med tre af grundtvigianismens kommende fører-skikkelser: den begavede og åbne Ernst Trier, den romantiske Christoffer Baagøe og den alvorlige og af ydre så kønne Jens Nørregård, der ses her i sin uniform. Han meldte sig som frivillig i 1864.

Den senere højskoleforstander Ernst Trier - den anden af det grundtvigianske studenter-trekløver - af hvem Brandes for første gang blev stillet over for det grundtvigske krav om folkelighed i digtningen, det krav, som opfyldtes af digtere som B. S. Ingemann og Carsten Hauch.

naar man seer hans skjønne Ydre synes man at være fristet til at kalde hans Alvor pudserlig, man venter noget Let og Lystigt, den djærve, tunge Alvor stikker underligt af; ogsaa han er en varm, ivrig Natur, men ikke saa klog som Trier, ikke heller saa tilgjængelig, ikke saa varsom i sine Domme; Baagøe, sagde Trier, var en stærk romantisk Natur, comisk var det hvor meget han lignede Comikeren Knud Valløe, en Lighed, der næsten parodierede hans eget Væsen, kraftig følsom for Natur-Indtryk, Talent for Tegning, Sands for Kunst, mild og venlig i sin Dom, beskeden.

Ernst Trier talte jeg mest med, først Æstethik, han angreb strax wüthend den æsthetiske Retning, der lader haant om Moralen, talte om en Søn af Martensen eller en anden bekjendt Mand, af Mynster maaskee, der hyldede denne Retning, jeg skal see at lære ham at kjende. Derpaa om Digtere som Ingemann og Hauch i Modsætning til f. Ex. Heiberg og Hertz. Han fremhævede en Side jeg ikke før har seet, nemlig Ingemanns, i det Hele *disse* Digteres, Folkelighed (ikke Popularitet) og den store Gavn de derved gjorde, hvorledes Ingemann var i Alles Hænder.

I en Kro paa Veien til Isted traf vi en gammel Mand, der havde været med i Krigen 1814, Samme talte helst Tydsk. Paa Isted skjønne Hede, dannet af Lyngtuer, hvis røde Blomster saa deilige ud i Belysning af den nedgaaende Sol, leirede vi os og sang Istedsangene

»Seier i din Haand, Seier i din Fod
Seier i alle dine Ledemod«.

Sammen med Trier, Baagøe og Nørregaard slog Brandes sig ned på Isted Hede og oplevede i fantasien slagets bølgen.
Bivuaklejren ved Isted 1850. Skitse af Jørgen V. Sonne. Her offentliggjort for første gang.

Gik saa op paa den Høi, hvor Baudissin formodentlig har holdt med sin Stab, og Baagøe læste Istedslaget efter Hammerichs Bog, vi saa i Phantasien Hærmasserne rykke frem og stødе sammen. Kastede længselsfulde Blikke over til Øvre-Stolk, hvorhen vi ikke kunde komme for den knappe Tid og gik saa hurtigt til Slesvig hvortil vi endnu Kl. 9 havde to Mil. Vi gik saa hurtigt som jeg aldrig før har gaaet, de første 3 Fjerdingvei hver i eet Kvarter, den sidste i 20 Minutter. Kom Kl. 11 til Madam Eselbach, der modtog os med et »Das ist ja das junge Dänemark«, kloge skarpe Øine havde den lille berømte Kone, som hun stod der med Hænderne i Siden ligesom paa hendes Portrait.

I Stuen sade Officerer og spillede Kort. Ritmester Sommer lovede os, mens vi indtoge et herligt Aftensmaaltid, at vise os Gottorp næste Morgen Kl. 6, vi kunde saa i Forveien faae en Udsigt fra Hesterberg over hele Byen at see. Jeg maatte renoncere paa at see Slesvigs Domkirke og sætte min Fod paa Dannevirke, som jeg dog kjørte igjennem næste Morgen og saa fra Gottorp af, men jeg regnede de 3 Menneskers Bekjendtskab for vel en Domkirke værd.

Jeg fik et Værelse sammen med den comisk pertentlige Topsøe, der absolut vilde at jeg skulde blive der næste Dag over, men det stemmede nu ikke med vor Plan, jeg gik da iseng og sov fra 12 til 5.

Her standser jeg, da jeg skal læse med Gottlieb imorgen, jeg har skrevet dette i smaa Partier, den er nu 12½ Nat.

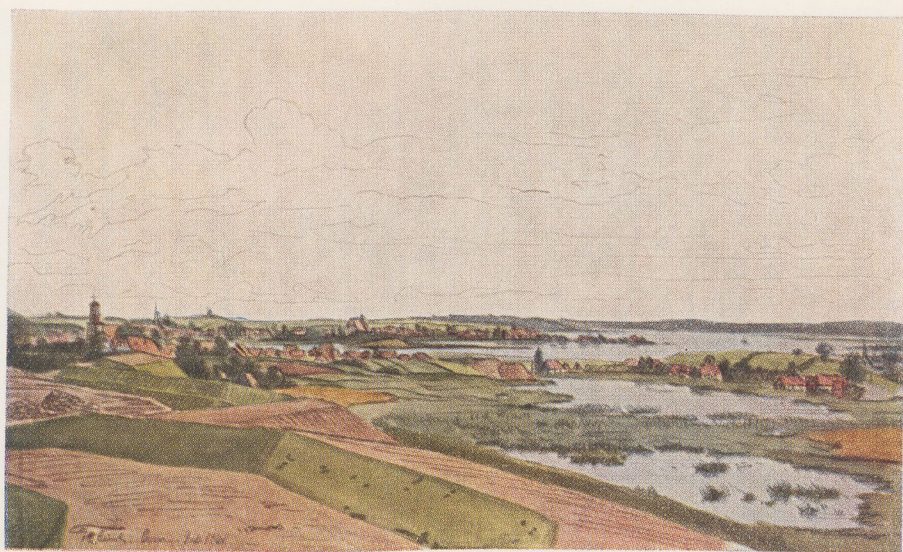

Litografi af »Tante Doris«, Dorothea Esselbach (1808-1869), beværterske i Hotel Stadt Hamburg i Slesvig, soldater og officerers gode fe under begge de slesvigske krige. Af baggrundsfigurerne kendes til venstre officeren med skærfet oberstløjtnant V. F. Würtzen og til højre med hånden stukket under frakken helten fra Frederiksstad oberst Hans Helgesen. Den siddende civile yderst til højre menes at være Madam Esselbachs broder operasanger ved Det kongelige Teater G.F.A. Seest. Brandes har haft dette billede i erindringen, da han skrev sin dagbog, men han husker hendes armstilling forkert.

Søndag den 29. Juli Kl. 10 Formiddag.

Jeg fortsætter. *Søndag den 22de Juli* stod vi tidligt op, drak Caffe, gik op og saae fra Hesterberg Udsigten over Slesvig By, Domkirken og det gamle Haddeby (Hedeby), saa op til Gottorp, dér ventede Sommer paa os, vi kom lidt for sent; vi saae den deilige rige prægtige Kirke, han viste os Slottet udenfra. Vi gik derpaa ind, saa hvorledes Alt var skamferet til Caserne, han viste sig for os som sit Regiments Fader, straffede de Flygtige (de Fulde) og belønnede de Dygtige, talte Plattysk til Kokkepigen og Høitydsk til den lille Jomfru, fortalte os om den mærkværdige Orden, der maatte være i Staldene deromkring, gav mig Hilsen til Fader og Onkel som han havde gaaet i Skole med, fortalte os om en vis Premierlieutenant, som han viste os, der, skjøndt han 1848 havde kastet sin Cocarde i Rendestenen og var rendt til Tydskerne, nu var bleven indsat i Regimentet over de tapre Secundlieutenanter, der havde vundet deres Kors i Krigen mod Tydskerne, der nu maatte hilse ham først o. s. v., han skildrede Tilstanden som om der ingen Rimelighed var for Oprør, i al Fald mindre end i Flensborg, Spidsborgerne knurrede og indgav Adresser og sagde næste Dag »Ach hätten wir dies doch nicht gemacht«.

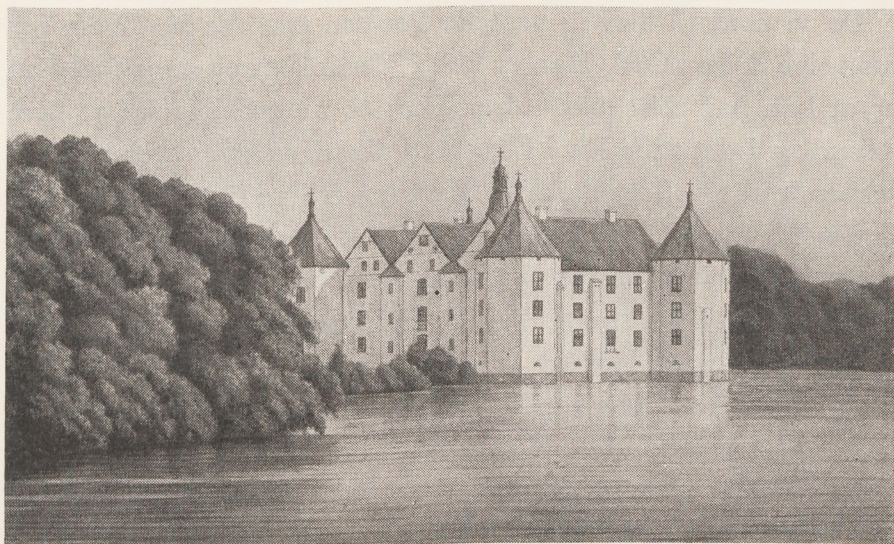
Kl. $7^1/_4$ vare vi ved Jernbanen og kjørte hjem, oplevede intet videre mærkeligt, Latter med en Frue, der til Nød forstod Dansk, jeg en dansk Seminarist. Da en kjøn Pige kom ind i Coupéen paa en Station og jeg havde rakt hende Haanden for at hjælpe hende, rakte den næstkommende, mindre smukke mig af sig selv Haanden, Noget vi havde megen Morskab af.

Slesvig by set fra sydvest fra skanserne umiddelbart nord for Dannevirke. På den anden side af Slien ser man domkirken med den høje rejsning. Kirken til venstre er Friedrichsberg kirke. Højderne bag denne er Hesterberg, hvorfra Brandes så ud over byen. Helt til højre skimtes Hedeby kirke. Akvarel af F. C. Lund 1861. Her offentliggjort for første gang.

Pennetegning af Gottorp slot, der i 1853-55 var blevet indrettet til kaserne. Her ses slottets facade mod syd. Den smukke kirke, som imponerede Brandes, findes i slottets nordfløj. F. C. Lund 1861.

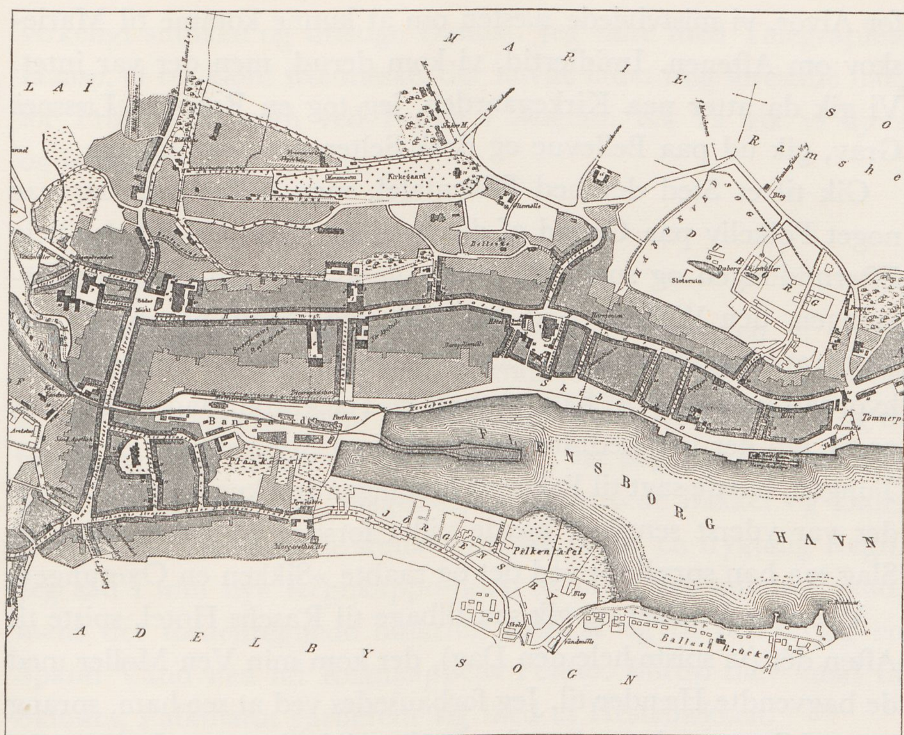
Glücksburg set fra nordvest. Farvelitografi efter akvarel af Charlotte von Krogh. Her boede Frederik VII en del af året i perioden 1857-63, og her døde han den 15. november 1863.

Da vi kom til Slesvig ventede Poulsen paa os, om hvem jeg maa sige et Par Ord. Han er født i Vestindien og hans Stolthed er at han har reist 9000 Mile. Han er ubetydelig; for at faae Afvexling i det stille Liv i Flensborg tilbyder han enhversomhelst Reisende at vise ham omkring, forresten er han omgjængelig nok, ligner lidt Svend Grundtvig.

En Wienervogn holdt ved Banegaarden, vi sprang ind i den og afsted til Glücksburg, bestilte Middagsmad og spiste for at lindre den værste Hunger (vi havde intet faaet siden Morgenkaffe Kl. 5) sort Brød, gik i en stegende Hede ud at see Feltleiren og Staldene, tilbage og spiste.

En Student Neergaard, der havde holdt sig temmelig isoleret paa hele Touren og som vi havde kjørt forbi paa Veien, sad der og vi talte med ham. Jeg troede først at han levede saaledes af Fattigdom, senere hørte jeg at han var rig. Efter at vi havde spist en Steg paa 8 Pund, vi 4, gik vi med hen paa Slottet, der charakteristisk nok er bygget i Vandet uden Grund med de massive Bygninger op ad hinanden. Poulsen viste os en lille Guldmynt, hvor paa Foden, meget fint, ulæseligt for det blotte Øie, Engelsk var indgraveret, og som man havde budt ham et Par Hundrede Daler for; jeg er vis paa at han altid gaar med denne Nettitet i Lommen og den saa at sige er sammenvoxet med hans Personlighed. En af Selskabet havde fundet ud, at jeg skulde være nysgjerrig hvilket gav Anledning til en Del Drilleri og en Del bidske Bemærkninger fra min Side.

Efter at vi havde faaet nogen Regn kjørte vi hjem, gik op i Posthaltereiet og skiftede Tøi, men nu begyndte det først at regne

Flensborg 1863. Nord mod højre. Omtrent på kortets midte ses Nørretorv med Rasch's Hotel. Vest herfor (opad på kortet) ses kirkegården, hvorfra vejen drejer af til Marieskoven. Øst for havneløbet vis à vis Nørretorv ligger udflugtsstedet Pilkentafel.

for Alvor, vi mistvivlede næsten om at kunne komme til Marieskov om Aftenen. Imidlertid, vi kom derud, men der var intet. Vi gik da atter paa Kirkegaarden, jeg tog en Rose fra Læssøes Grav, gik ud paa Bellevue og drak Seltervand, saa tilbage.

Gik til et Sted der hed Pilkentafel, men heller ikke der var noget Folkeliv paa Grund af det daarlige Veir. Vi sad der hele Eftermiddagen og snakkede meget gemytligt, om Studenterforeningen, den Willeske Sag, om »det gode Sindelag« og Faber, Telegraphinspectoren. Poulsen fortalte en morsom Historie om hvordan han, efter at have skaaret et Telegraphtraad over for at prøve om der var Ledning og havde lagt Stykket over og under Tungen, havde sagt til Faber at han ingenting kunde føle; denne, der var yderst sensibel, havde villet forsøge og havde faaet et Slag saa han sprællede ved det og raabte »Sikken en Oxetunge«.

Vi spiste Jordbær og gik saa tilbage til Raschs Hotel, spiste til Aften dér (vi spiste hele den Dag), der kom min Ven Møller med de bagvendte Hænder til. Jeg forbausedes ved at see ham, sprang op og hilste paa ham, hvorfor var han ikke kommet før, hvorfor havde han ikke været i Angeln. Han havde været forhindret, en Captain Laengnick havde bedt ham i Kirkebøgerne at søge efter et eller andet Slægtskabsforhold, det havde taget 8 Dage og Tiden var gaaet. Han sagde selv at han var et skikkeligt Menneske; jeg sagde at han var det største Skrog, jeg havde truffet i mit Liv, og vi havde ustyrlig Grin af ham.

Saa gik vi i Colosseum, jeg dandsede meget. Dandsen var ikke uanstændig som i Angeln, (den unge Pige i sort Kjole der dandsede saa smukt og den unge Sømand hun dandsede med, hans

virkeligt smukke og dristige Dands). Jeg talte med Telegraphist Haase, et ret kjønt Menneske, der havde ladet mig forestille ham for Frøken Schmith ved Festen i Angeln. Kl. 12 gik vi hjem og iseng.

Mandag den 23de Juli

Op tidligt næste Morgen og bort med Postvognen til Graasteen efter at have hørt en vred Mands rørende Bebreidelser over at vi ikke havde givet ham Drikkepenge. Veien fra Flensborg og til Graasteen, det vil sige det første Stykke, var noget af det Deiligste jeg i mit Liv har seet, mageløse, skovbevoxede Bakker og Dale, men da vi vare forbi de smukke Steder, fik vi en frygtelig Regn. Jeg sad i min nye Regnkappe uden at blive det mindste vaad, mens det tordenregnede omkring mig, af og til heldte jeg en Spand Vand ned ad Regnkappens Folder. Borup blev vaad til Skindet, Falkmann garderede sig med et Hestedækken.

Efter en Times Tid holdt det op, vi kjørte ind i en Kro. Den lange Dødstaushed, som Regnen havde ført med sig, idet man sad beskjæftiget med at bøie sig ned og holde Hovedet til den Side, hvorfra Regnen ikke kom, blev brudt ved en umaadelig Debat og gjorde Plads for den vildeste Lystighed, vi dandsede ind i Stuen, hoppede omkring som vilde Mennesker og holdt Styr med Opvartningspigen. Op paa Altanen at see Udsigten, jeg satte mine Fødder paa Falkmanns Støvler for at skaane Værtindens Gulv, vi saa den og ilede ned, spiste; Falkmann spildte Mælk over sig og Sophaen og Opvartningspigen. Hoppende,

dandsende, leende sprang vi alle ud af Døren efter at have overøst Opvartningspigen med Firskillinger.

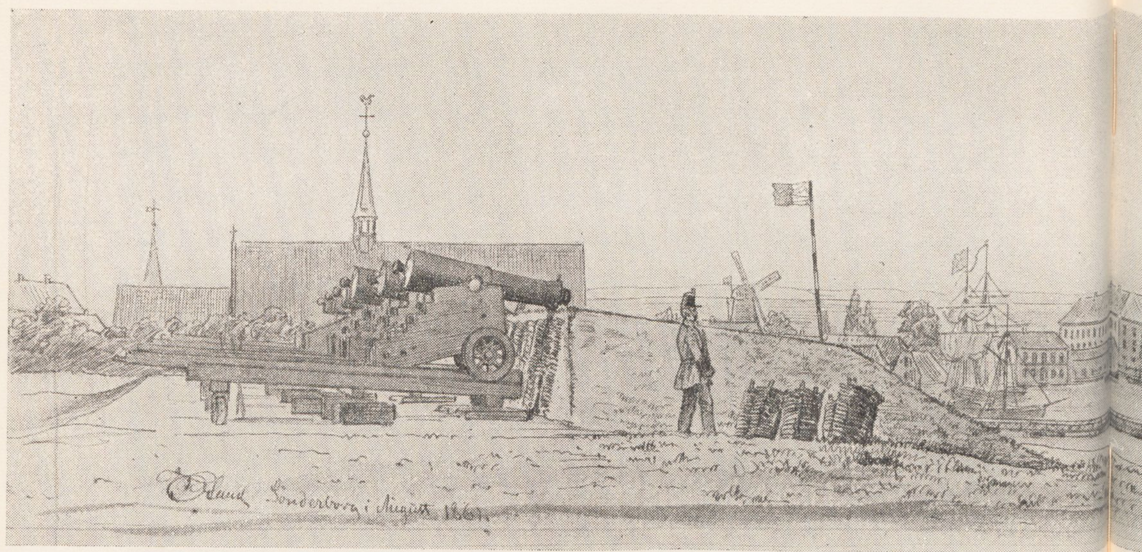
Saa rullede vi til Graasteen, et ungt, inderligt grimt Menneske viste os Slottet og nogle Udsigter. Saa begave vi os paa Veien til Sønderborg, vi gik rask, talte om Sverrig, Bonaparte, Kong Carls Raahed og Liderlighed, kom igjennem Nybøl, gik op i Dybbølmølle, saa udover den berømte Valplads og kom endelig Kl. 3 eller saa til Sønderborg. Ind i Hotel Alssund, bestilte Middagsmad, de andre gik i Bad, jeg gad ikke. Hos en Bager kjøbte vi noget Brød, de andre kom hjem, vi spiste (ikke) en rædsom Middagsmad.

De andre vilde sove, jeg gik ud, jeg mødte en ældre Mand med en ung Pige, de tiltalte mig. Frøkenen var en Pastor Feilbergs Datter, de beklagede ikke at have Tid til at vise mig omkring, sagde mig Veien til en smuk Udsigt over Landet over til Slesvig. Jeg fandt Veien, lagde mig paa Ryggen paa Bænken og saa op i Himlen, snart igjen ud over det henrivende Landskab. Jeg trak mig tilbage i mig selv, her i Ensomheden, i den deilige Natur, samlede jeg mig sammen fra den uophørlige Rastløshed uden et Øiebliks Hvile selv for Tanken, hvori Reisen var gaaet. Jeg hoverede over mine snorkende Reisekammerater, den friske, men ikke hjertelige, skarpe, men ikke følsomme Falkmann og den stille, alvorlige, fornuftige og ubetydelige Borup.

Jeg gik tilbage, rev mig voldsomt løs fra Stedet, jeg vilde ikke vise dem det, den Nydelse vilde jeg have for mig selv, jeg vilde heller ikke forstyrres her, selv vilde jeg bryde af, de ventede

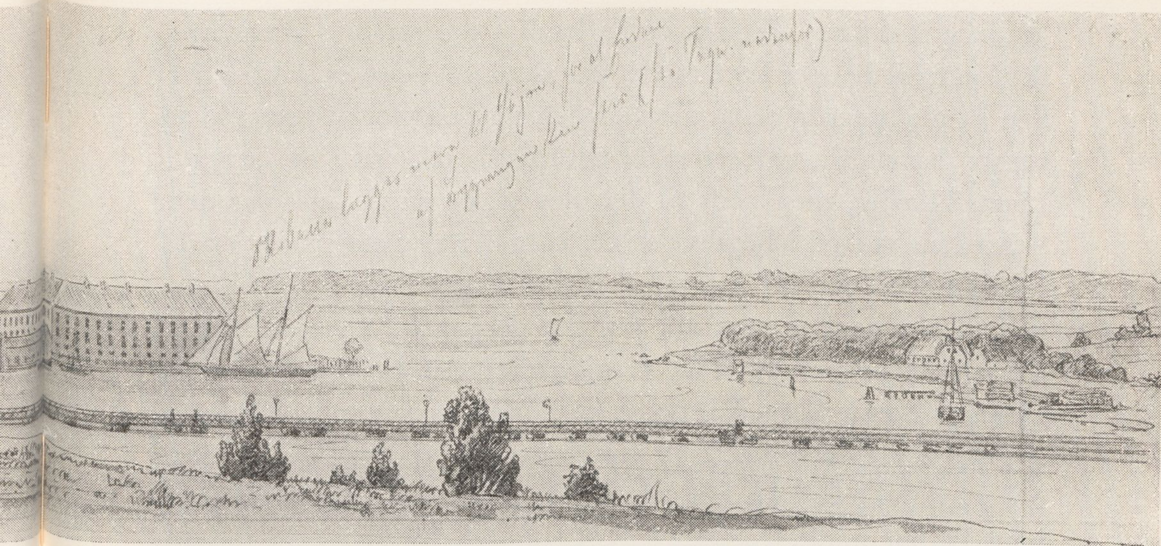
Graasten slot set fra sydvest. Akvarelleret blyantstegning af Edvard Lehmann.
Her offentliggjort for første gang.

Sønderborg set fra Kirkebatteriet nord for byen. Bag kanonerne ses Marie kirke; til højre herfor Slotsmøllen og i billedets midte slottet. Til højre Sundeved. Pennetegning af F. C. Lund 1861. Gengivet i litografi i formindsket størrelse på foden af kort over Sønderborg 1862 i J. P. Trap:

maaske allerede længe paa mig. Jeg kom tilbage og vækkede dem, de var mugne og gnavne.

Vi gik ned til Slottet, hvor Christian 2den sad fangen, nogle Soldater stode paa Vagten, vi spurgte en Artillerist om, hvor vi skulde henvende os for at faa Slottet at see. Han henviste os til Politibetjenten. Vi gav os i Snak med ham, han var misfornøiet, omtalte sin Lieutenant, den Øverstkommanderende paa det ganske Als, med stor Uforskammethed og fandt Behag i at vise sin *kjække* Trods til Skue. Hans Skikkelse kunde være en Allegori paa Trods, paa uretfærdig tirrende Trods.

Statistisk-topographisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig, Kbh. 1864. Teksten foroven til højre er en opfordring til litografen om ved litograferingen at flytte skibene mere til højre, så mere af bygningen (slottet) kan ses. Her offentliggjort for første gang som tegning.

Politibetjenten, en gammel, skikkelig, fredelig, snakkesyg Person, kom. Han ramsede hele sin Lectie op for os, med mange Bestræbelser for at gjøre os det saa klart, tydeligt og især forstaaeligt som muligt. Ved Kirken var der ikke stort, nogle Rustninger og Familiebilleder, et prægtigt Sarkophag, hvor en Hertug, Hertuginde og deres 14 Børn laa og knælede for Christus der sad i en Sky og saa paa dem. Vi saa hele det augustenborgske Hus's Kister, flere vare af rent Sølv, mange med Guldzirater; desuden viste han os Liget af en ung Prindsesse, over hvis deilige Haar, som vi først saae, den gamle var rent væk; til at see Liget havde

jeg ikke stor Lyst, det saa ogsaa hæsligt ud, navnlig Hænderne der laa foldede over Brystet, der var slet intet Kjød paa Ansigtet; den gamle opfordrede os alle til at rive i Tøiet for at prøve hvor stærkt det endnu var; vi vilde naturligvis ikke rive og flænge i Ligets Klæder, men nødt til det blev vi, og stærkt nok var det.

Medens vi stod i Begravelserne, kom der til Sønderborg nogle Kanonbaade og Kanonchalupper, der kaldte hele Befolkningen ned til Havnen; vi stak ud, saa lidt derpaa og tog saa endelig Vei til Augustenborg, idet vi gjorde enorm Opsigt da vi gik gjennem Sønderborg. Vi mødte en Bondedreng som vi for Løier spurgte, hvad Øen hed. Aals var Svaret, det indser De vist ellers nok; trøstet blev han, da han fik at vide at vi kun vilde høre hans Udtale deraf.

Længere henne paa Veien sang Falkmann »Og hør du fortryllendes Kirsten«, og nogle Alsingerinder svarede bag Hækken hver anden Linie; imidlertid sprang vi rask over, nu fik de Skræk i Blodet, de troede, det skulde strax gaae paa Livet løs og negtede med stor Indignation at de havde sunget eller overhovedet kunde synge. Da de vare grimme lod vi dem gaae.

Hvad disse Hække ellers angaaer giver de Sønderjyllands Landskaber en ganske eiendommelig Skjønhed, de lyse Marker omgivne af disse høie mørke Hegn see fra et høit Punkt ganske deilige ud.

Endelig kom vi til Augustenborg, der ligger ganske mageløst ved en Sø, snart omgivet af Skove, den Hertug var en stor Torsk der løb fra det og gjorde Dumheder. Vi saa paa Slottet, gik i Slotshaven langs Søen og nød Stedets Skjønhed. Falkmann, der

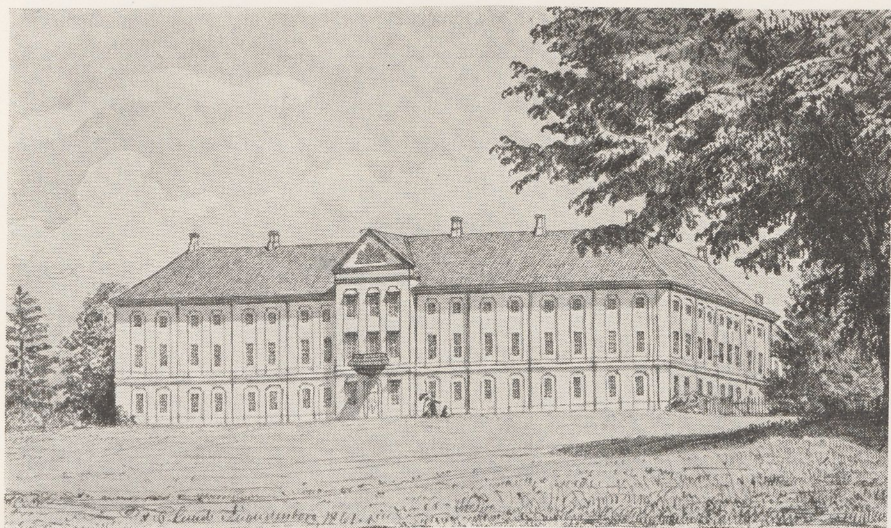
Litografi af Sønderborg set fra nord. 1850'erne.
Som da Brandes besøgte byen, er marinen på besøg. En chalup er på vej ud af havnen.

næste Morgen tidlig skulde i et privat Anliggende ud i Landet til et Sted der hed Adserrup eller bølle eller saadan Noget.

Vi kunde ikke godt finde tilbage, men gik ind paa et Sted, der hed Palai, hvor Herredsfogeden boede; hans lille Søn, en rask lille Dreng, viste os Vei og sagde os, at vi skulde gaae til Politi-*Han*sen for at faae Slottet at see. Da vi kom til det (forresten ypperlige) »Hôtel« sad der en Proprietair Møller med hans lange Kone, der bad os besøge sig, naar vi kom til Als igjen; Værten skaffede os herligt Smørrebrød med Skinke, som smagte göttlich, da vi vare skrupsultne, og hans Nièce Louise Dämli (oh!) det var det Bedste af det Hele. Vi gik iseng Kl. 11 og sov til Kl. $5^1/_2$.

Tirsdagen den 24de Juli

Jeg gik strax ned i Stuen. Værtens nydelige Nièce, en lille fin Skikkelse, med dybe mørkeblaa Øine (saa mørkeblaa har jeg aldrig seet), et uskyldigt beskedent Ansigt med et yndigt lille Smil, kom strax da jeg kom; jeg talte saa med hende en Times Tid, hun fortalte mig om de mange Haderslevere der havde været, om hvor hovne de havde været. Jeg indigneredes over deres urimelige Fordringer, spurgte om hendes Navn, det var Louise Dämli, det var ikke dansk – ja hendes Bedstefader havde ogsaa været en Franskmand. Jeg fik hende til at udtale Als for mig, det var glimrende, hun gjorde Undskyldning for sin Udtale, hun havde ikke været i Kjøbenhavn siden hun var to Aar – noch besser? Kort, jeg morede mig fortrinligt med hende.

Augustenborg slot set fra vest. Pennetegning af F. C. Lund 1861.

Borup kom ned, vi gik ud i Skoven, talte om juridisk Examen, hvor forkert den nu var, hvilke Reformer, den burde underkastes, om Søren Holten Heegaard, hans Liv og Skrifter, gik saa til Politi-Hansen, hvis Datter skulde vise os Slottet; det var en ung frisk Pige med et yderst indtagende Ansigt, men som haltede stærkt.

Hun viste os alle de tomme Værelser i Slot og Kirke med deres mange Levninger fra den Tid der var Lazareth, Gulvene vare bestrøede med Krydderurter som en Apotheker havde lagt derop til Tørring, vi gik og traskede i den vordende Medicin, saae alle de mange (ikke store) Værelser, Huslæreren med de comiske Deviser om Charakterfasthed; hun havde kjendt baade Hertugen og Hertuginden og de smaa Hertuger og Hertuginder, de vare ikke ret vel lidte i de sidste Aar, da var ogsaa Hertugen bleven saa melancholsk og alvorlig, før var han saa morsom. En Dag reiste han bort, angav til Exempel et Sted jeg har glemt; samme Nat kom en Courér til Hertuginden med et Brev, han lod hendes Fader kalde, bringer Slottet til Bevogtning i nogle faa Dage, lod hendes Kammerjomfrue pakke det nødvendigste sammen og tog afsted næste Morgen. Faa Dage efter hørte Folk i Augustenborg til deres Bestyrtelse at der var udbrudt Oprør og Hertugen havde stillet sig i Spidsen for det. Strax ved Bov rendte han, havde han ventet roligt og ikke været gal, havde han nu været Tronarving til Danmark. Jeg tænker hans Sønner ville afgive os Prætendenter i Tronstriden (das fehlt noch).

Pigen fik 3 Skillinger, hvorover hun var meget forvirret, og jeg var næsten generet af at give hende dem efter at vi havde talt saa meget sammen.

På hjemturen synes Brandes at have opdaget det fynske landskab og især egnen omkring Svendborg og Tåsinge. Udsigt over Svendborg fra vejen til Christiansminde. I baggrunden Svendborgsund og Tåsinge.

I Hotellet betalte vi vore Regninger, og da der stod en deilig Vogn i Gaarden der lige skulde bort, bad vi om at maatte kjøre med. Det var en Student Causse [?] fra mit Aar med hans Broder, Forvalter paa Fyens-Hav; vi talte paa Vognen om Skuespilkunst, Høedt, Clemens Petersen, Magisterkonferents i Æsthetik som jeg sagde, jeg vilde tage o. s. v.

Causse traf jeg igjen ved Havnen, i ham opdagede jeg til min Forbauselse en af mine ivrigste Beundrere, han tiltroede mig alt muligt, det var bekjendt at jeg var den intelligenteste Student af alle fra i fjor, det havde han hørt lige fra det han kom til Universitetet ved Juletid. Min Gud saaledes at finde sit Værd paaskjønnet!

O wie ist es hoch erfreulich
Solchen Jüngling noch zu finden
Jetzt in unsrer Zeit wo täglich
Mehr und Mehr die Bessern schwinden.

Det var ligeved at det gik til Tilbedelse. Kl. 11 tog vi bort, saadan en Guldfisk hitter man ikke hver Dag, jeg skal nok huske at besøge ham i Fyenshav. Hvad Beaanding angaaer er jeg en Heine.

Paa Skibet traf vi næsten hele Selskabet paany forsamlet og fortalte. Vi saa Farvandet mellem Fyens Kyst der er saa frugtbar at der ikke er ringeste Strimmel Sand ved Vandet, men Mark og Træer lige ned til Kysten, og det henrivende Taasinge samt Egnen om Svendborg var mageløs. I Begyndelsen af Reisen gik stærk Søgang og jeg frygtede for Søsyge, men det gik snart over.

I Svendborg afgav Bønderne fra Dampskibsbroen os et Dyrskue, i den Anledning vare de ogsaa samlede der, vi kjøbte Kirsebær og gik videre. Paa Skibet traf jeg Neergaard, der efter en Times Samtale med mig, hvori han fortalte mig, hvor vanskeligt han havde ved at gjøre Bekjendtskaber og andet Vrøvl en bereunder homo har at sige, blev næsten en ligesaa stor Beundrer af mig som Causse og overøste mig med Complimenter og lo af alle mine Vittigheder.

Paa den sidste Halvdel af den lange og langsommelige Vei stirrede jeg ned i Skummet, fortabt i Drømmerier. I Korsør gik vi i Land, spiste til Middag, løb op i Byen, saa Kirken, der har en Telegraph paa Hovedet istedetfor et Klokketaarn og kjørte saa i eet væk syngende til Kjøbenhavn.

Der tog Fader og Ernst mig imod. Paa Dampskibet havde jeg hele Tiden stræbt at holde mig paa Lystens Høide til at fortælle, paa Jernbanen slappedes den, og da jeg kom hjem maatte jeg overvinde min gnavne Stemning. Da jeg var for opfyldt til at kunne gaae iseng da Julie og Sachs gik, gik jeg ud paa Gaderne til Kl. 1 og kom først hjem, da jeg var svimmel af Træthed.

Mandag den 30te Juli Kl. $12^{1}/_{2}$ Formiddag.

I Dag kan jeg endelig faa Dagbogen sluttet og nedskrive den Smule, der er skeet efter Reisen.

NOTER

p 29: *Oldenburgs Befalinger*. Skønt studentertoget til Angeln ikke direkte havde noget med Studenterforeningen at gøre var dets leder dog et fremtrædende medlem af foreningen, nemlig den 1859 valgte senior V. Oldenburg, senere birkedommer i København amts nordre birk.

p 31: *ofre Liv og Blod*. Disse ord gik få år efter i opfyldelse, dog ikke for Brandes' eget vedkommende, hvad der gav ham mange sjælekvaler. Men af hans nærmeste venner deltog Julius Lange, Emil Petersen og Jens Paludan-Müller i krigen, den sidste faldt ved Sankelmark februar 1864.

p 31: *en vis Captain Recke*. Må være Ernst Ludvig Peter Recke (1824-78), der netop var blevet udnævnt til kaptajn i 21. bataljon.

p 33: *Onkel Sachs*. Grosserer Moritz Sachs (1820–88), gift med Georg Brandes' moster og moderlige veninde Julie Sachs. *Nicolai Abraham Sundby* (1820–70) var fra 1851 til 1867 boghandler i Flensborg.

p 33: *kom vi endelig iland*. Det har ikke været mig muligt præcist at lokalisere festpladsen, hvis geografiske navn ikke nævnes nogetsteds. Men »Dagbladet« skriver, at festen foregår i det nordøstlige hjørne af Angeln, to-tre mil øst for Flensborg på en bakketop, et par hundrede alen fra den yderste sydkyst. Man har da lov at gætte på en af skovene ved Glücksburg. Arrangørerne havde foruden de nationale taler også sørget for folkelig underholdning for de godt 2000 deltagere: der var telte, karruseller, jonglører og »kropskunstnere«, danseestrade og fyrværkeri. En udførlig øjenvidneberetning om folkefesten findes i andet bind af Povl Hansens bog om Ernst Trier (1929) p 14–18.

p 33: *Peter Skau*. Brandes traf påny den berømte sønderjydske politikers søn i København 1864, hvor de et par år var medlemmer af Diskussionsforeningen eller Diskussionsselskabet.

p 35: *Laurids Skaus djærve Taler.* Dagens hovedtaler Laurids Skau holdt i alt to taler, der refereres udførligt i Dagbladet for 23. juli 1860.

p 36: *Mädchen ruk, ruk, ruk.* Georg Brandes' datter, fru Edith Philipp, mindes denne tyske børnevise fra sit hjem.

p 36: *Borgmester Finsen.* Politikeren Søren Hilmar Finsen (1824–86) var fra 1850 borgmester i Sønderborg, fra hvilket embede han 1864 afsattes af prøjserne.

p 36: *Onkel Ludvig.* Den kendte overlæge ved Almindeligt Hospital Ludvig I. Brandes (1821–94) en halvbror til Georg Brandes' far.

p 39: *givet Stokken til Sundby.* Enten den p 33 nævnte boghandler Sundby i Flensborg eller – og det er mere sandsynligt – den senere kendte romanske filolog Tor Sundby (1830–94), der på daværende tidspunkt studerede fransk og italiensk.

p 40: *Hvilket Skib mener De ellers?* Foruden dampskibet »Diana« med dets 70 passagerer fra Korsør var der 3 andre skibe med deltagere fra Haderslev, Aarøsund og Als.

p 40: *certain Topsøe.* Der står virkeligt »certain«, som Brandes måske her anvender i betydningen »en vis Topsøe«. Da han er fætter til bæstet, d. v. s. Vilhelm Topsøe, digteren, som Brandes fra sine første studenterår ikke kunne døje, må det være Frederik Vilhelm Topsøe (1834–1900), den senere sognepræst i Fjenneslev. Hans farbror er digterens far.

p 40: *Pastor Feilberg og hans Søn.* Formentlig Nicolai Laurentius Feilberg, der var ivrigt interesseret i det slesvigske spørgsmål, og hans søn, den senere bekendte sprogmand og folklorist Henning Frederik Feilberg, der i øvrigt blev gift med sin kusine Anna Nutzhorn, en søster til de 3 Nutzhornbrødre. Deres mor var født Feilberg.

p 42: *sit Referat til Bille.* Trykt i redaktør Billes »Dagbladet« 23. juli 1860.

p 42: *følge Fader til Jernbanen.* Georg Brandes' far, der netop var gået fallit som klædegrosserer, handlede meget med Paris.

p 46: *Comikeren Knud Valløe.* Forfatteren Knud Valløe (1837–77) var et fremtrædende medlem af Studenterforeningen, hvor han var kendt for sine vittige taler og sine rammende parodier, der især gik ud over Grundtvig.

p 46: *af Mynster maaskee.* Biskop Mynsters søn Ludvig Mynster (1820–83), der beskæftigede sig med literatur og æstetik.

p 48: *hvor Baudissin formodentlig har holdt.* Otto von Baudissin (1792–1865) var i slaget ved Isted chef for Slesvigholstenernes 1. brigade og førte med stor kraft og dygtighed angrebet mod Helligbæk, hvor han blev såret.

p 48: *Hammerichs Bogs.* Frederik Hammerichs »Den slesvigske Treaarskrig«, 1852, bringer side 110–122 en stor beretning om den danske sejr.

p 48: *Øvre-Stolk.* I de blodige kampe i og omkring Øvre-Stolk faldt to af de berømteste danske, Schleppegrell og Læssøe.

p 48: *Ritmester Sommer.* Carl Wilhelm Sommer (1821–81) udnævntes 1858 til ritmester ved 4. dragonregiment.

p 48: *læse med Gottlieb imorgen.* Efter faderens fallit måtte Brandes tjene sine lommepenge ved at give privatundervisning.

p 56: *Faber, Telegraphinspectoren.* Peter Faber (1810–77), forfatteren til »Dengang jeg drog afsted«, »Højt fra Træets grønne Top« m. fl., var fra 1850 telegrafinspektør.

p 56: *en Captain Laengnick.* Personalhistorikeren I. C. Lengnick (1796–1865) havde rang af kaptajn.

p 58: *en Pastor Feilbergs Datter.* Se noten til p 40.

p 60: *en Allegori paa Trods.* Brandes var på dette tidspunkt opslugt af problemerne om det allegoriske og det symbolske og deres indbyrdes forhold. Han »debuterede« 25. september 1860 i den Nutzhornske bande med oplæsning af en afhandling herom.

p 61: *hele det augustenborgske Hus's Kister.* I slottets to kapeller findes de sønderborgske hertugers begravelse.

p 64: *Adserrup eller bølle eller saadan Noget.* Skal naturligvis være Asserballe.

p 64: *der hed Palai.* Denne lille, smukke villa tjente til 1843 som residens for enkehertuginde Louise Augusta, Frederik VIs søster.

p 66: *om Søren Holten Heegaard.* Formentlig en spøgefuld omskrivning af P. S. V. Heegaards mange fornavne. Sophus Heegaard (1835–84) havde netop taget magisterkonferensen i filosofi.

p 68: *Høedt, Clemens Petersen.* To af datidens store navne, skuespilleren Frederik Ludvig Høedt (1820–85), der 1856 havde udsendt et »Udkast til en christelig Æsthetik« under titlen »Om det Skjønne«, og »Fædrelandet«s frygtede kritiker Clemens Petersen (1834–1918), i hvem Brandes tidligt så sin værste rival.

p 68: *O wie ist es hoch erfreulich.* Heines digt »Der liebenswürdige Jüngling« hørte til Brandes' yndligsdigte.

p 69: *Julie og Sachs.* Georg Brandes' moster Julie og hendes mand, grosserer Moritz Sachs. Se noten til p 33.

BILLEDFORTEGNELSE

Hvor intet andet er angivet findes forlægget i Det kgl. Biblioteks kort- og billedafdeling. Mål angivet i centimeter, højden først.

p 13: Portræt af Edvard, Georg og Ernst Brandes. Pastel af David Monies (1812-1894). 18,3 × 23,3. Tilhører ingeniør Herman Dedichen.

p 16: Georg Brandes. Visitkortfoto ca. 1860 af Peter Most, Østergade 22, Kbh.

p 21: Georg Brandes. Visitkortfoto ca. 1863 af J. Wulff, Vimmelskaftet 37, Kbh.

p 25: Orienteringskort over den østlige del af Slesvig.

p 30: Københavns første banegård. Radering af Georg Hoffmann (1807-76). 14,2 × 19,5.

p 32: Korsør havn. Træsnit efter tegning af Carl Emil Baagøe (1829-1902). Ill. Tidende 7. december 1862. 15,3 × 23,5.

p 34: Svend Grundtvig (1824-1883). Blyantstegning 16. februar 1859 af Constantin Hansen (1804-1880). Dansk folkemindesamling. DFS 171. 8,4 × 9,5.

p 37: General Christian de Meza (1792-1865). Træsnit efter foto af Rudolph Striegler 1861-62. The Ill. London News 23. januar 1864. Westergaard nr. 7927. 17,0 × 15,0.

p 38: Færgebroen i Svendborg. Træsnit efter tegning af Carl Emil Baagøe (1829-1902). Ill. Tidende 8. maj 1870. 15,5 × 23,7.

p 41: Rasch's Hotel i Flensborg. Plakat fra 1850'erne. Farvelitografi suppleret med håndkolorering. C. M. Tegners lith. Inst. i København. 62,8 × 52,3.

p 43: Mindeblad om de faldne i Slaget ved Idsted d. 24. og 25. juli 1850. (Partie af Kirkegaarden ved Flensborg). Bladet har forneden navnene på halvtreds faldne. Ikke medtaget her. Litografi. Tegnet efter naturen af Ch. M. Tegner. - Chr. M. Tegner's lith. Inst. 37,4 × 47,6.

p 44: Jens Nørregaard (1838-1913). Visitkortfoto 1864. Ukendt fotograf.

p 45: Ernst Trier (1837-1893). Visitkortfoto beg. af 1860'erne af Thora Hallager, Pilestræde 15, Kbh.

p 47: Bivuaklejren ved Isted. Laveret blyantstegning (skitse) af Jørgen V. Sonne (1801-1890). Udateret. Signeret I. Sonne. 23,7 × 37,6. I privateje indtil 1953. Ikke registreret i Jørgen Paulsen: Billeder fra Treårskrigen 1848-1849-1850, Kbh., 1952.

p 49: Dorothea (Doris) Esselbach (1808-1869) f. Seest. g. m. hotelejer i Slesvig F. Esselbach. Litografi 1852 af I. W. Tegner efter tegning af Edvard Lehmann (1815-1892). Westergaard nr. 2921. 27,8 × 22,7.

p 51: Slesvig by set fra sydvest. Akvarel af F. C. Lund 1861. Signeret F. C. Lund. Slesvig i Juli 1861. 27,8 × 46,3.

p 52: Gottorp slot. Pennetegning med lavering af F. C. Lund. Signeret F. C. Lund Gottorp Slot - 1861. 13,9 × 21,3. Denne tegning samt tegningerne på pag. 60-61 og 65 er anvendt som forlæg for litografier til J. P. Trap: Statistisk-topographisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig, Kbh. 1864.

p 53: Glücksburg. Farvelitografi efter akvarel af Charlotte von Krogh (1827-1913). Em. Bærentzen & Co's lith. Inst. 17,6 × 25,6. Udsendt 1866 i mappe: Seks Prospekter fra Nordslesvig.

p 55: Flensborg 1863. Litograferet kort udarbejdet af W. Lumholtz. Em. Bærentzen & Co.'s lith. Inst. 34,2 × 50,5. Tavle til J. P. Trap: Statistisk-topographisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig, Kbh. 1864.

p 59: Graasten slot. Akvarelleret blyantstegning af Edvard Lehmann (1815-1892). Signeret Ed. L. 16,8 × 24,4.

p 60-61: Sønderborg 1861. Pennetegning med lavering. F. C. Lund (1826-1901). Signeret F. C. Lund. Sönderborg i August 1861. 8,2 × 34,6. Se under pag. 52.

p 63: Sønderborg 1850'erne. Litografi. C. F. Sørensen pinx. (1818-1879). - A. Nay lith. (1822-1883). Em. Bærentzen & Co.'s lith. Inst. 27,7 × 38,2.

p 65: Augustenborg. Pennetegning med lavering af F. C. Lund (1826-1901). Signeret F. C. Lund Augustenborg 1861. 11,3 × 18,9. Se under pag. 52.

p 67: Udsigt over Svendborg. Træsnit i Ill. Tidende 21. januar 1866. 15,9 × 23,6.

DAGBOGSBLADE FRA EN REJSE I SLESVIG
19. Juli - 26. Juli 1860
udsendes af Boghallen som julehilsen december 1957.

Bogen er trykt i A/S J. H. Schultz Universitets-Bogtrykkeri. Skriften er Monotype-Baskerville og papiret matglittet 7600 fra De forenede Papirfabrikker. F. Hendriksens Reproduktionsanstalt har leveret klicheerne, og bogbinderarbejdet er udført af Jacob Baden (ved Mogens Wille). Bindets overtrækspapir er fremstillet af Birgitte Cramer. Typografi: Viggo Naae.

